

DE DIVERSITATE SUFFIXORUM.
OBSERVAȚII ASUPRA ECHIVALĂRII ÎN LIMBA ROMÂNĂ
VECHE A SUBSTANTIVELOR ABSTRACTE LATINEȘTI,
DERIVATE CU SUFIXUL -TAS (-ITAS, -ETAS),
ÎN *DICTIONES LATINÆ CUM VALACHICA INTERPRETATIONE*

ADRIAN CHIRCU

Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere
adichircu@hotmail.com

Cuvinte-cheie: *limba română, Ev Mediu, dicționar, limba latină, diacronie, vocabular, derivare nominală, echivalență lexicală.*

Keywords: *Romanian language, Middle Ages, dictionary, Latin language, diachrony, vocabulary, noun derivation, lexical equivalence.*

„Una dintre condițiile cele mai importante ale cercetării istorice a limbii o constituie cunoașterea primelor atestări ale cuvintelor, ale unor sensuri, ale diverselor îmbinări de cuvinte...” (Dimitrescu 1995: 28)

0. PRELIMINARII

La începutul veacului al XXI-lea, editarea tot mai susținută a unor scrieri vechi de factură diferită, fie acestea religioase, istorice, literare, științifice ori documentare, a avut fără îndoială efecte benefice pentru înțelegerea adecvată a unor realități din vremi trecute, ce privesc varii domenii, printre care se numără și lingvistica, căci multe dintre toate aceste macro- ori microtexte diverse conțin cuvinte rare și/sau oglindesc stadii de limbă care prezintă interes pentru specialiști.

Odată publicate, textele amintite constituie un câmp investigativ esențial pentru înțelegerea apropiată a evoluției unor fapte de limbă (la nivel fonetic, gramatical ori lexico-semantic), iar parcurgerea tuturor acestora prilejuiește obținerea de rezultate pertinente, care ne ajută să înțelegem mult mai bine care a fost starea limbii de odinioară (Dimitrescu 1995: 19–20).

Având ca punct de referință aceste prime repere filologico-lingvistice, dorim să continuăm un demers analitic început în urmă cu câțiva ani, prin intermediul căruia ne-am propus să relevăm unele particularități de ordin lexical ce privesc echivalarea ($\pm$ prin calchiere) în limba română a unor substantive abstracte latinești (Chircu 2019a, 2019b, 2021a, 2021b) în coloanele *Dictiones latinæ cum valachica*

*interpretatione*¹, avându-l drept autor pe învățatul brașovean Teodor Corbea, personalitate marcantă a vieții intelectuale și chiar politice românești de dincolo și de dincoace de munți (Gherman 2010: 26–36).

De această dată, ne vom opri asupra substantivelor abstracte latinești în -TAS (-ITAS, -ETAS) și vom urmări care sunt modalitățile de tălmăcire la care a recurs Teodor Corbea, spre a reda într-o manieră potrivită, formal și semantic, substantivele corespondente din limba română.

1. UN TEZAU LEXICAL ÎN PEISAJUL CULTURAL MEDIEVAL ROMÂNESC

Apărută într-o perioadă de evidentă deschidere a învățaților noștri spre cultura occidentală (cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea și prima parte a veacului al XVIII-lea), lucrarea lexicografică amintită mai sus reprezintă rezultatul unei munci asidue desfășurate de cărturarul ardelean Teodor Corbea de-a lungul câtorva ani. Avem a face cu un dicționar latin-român de dimensiuni relativ mari pentru epoca în care a fost redactat (peste 37200 de cuvinte; DLVI 2001: ix) și care, până la publicarea într-o ediție critică (DLVI 2001), nu a fost îndeajuns studiat.

1.1. Din păcate, nu cunoaștem cu exactitate care au fost criteriile care au stat la baza selectării cuvintelor latinești pe care le-a tălmăcit Teodor Corbea, însă putem presupune că unul dintre ele a fost uzul. Pe lângă acesta, putem întrevedea însă și raportarea la alte dicționare similare care au circulat în Apusul și în Răsăritul Europei, care nu trebuie să-i fi fost necunoscute și care ar fi putut ghida autorul în ceea ce privește elaborarea dicționarului.

1.2. Referitor la rolul unui asemenea dicționar pentru oamenii cu dragoste de carte de la noi în epoca în care a apărut, considerăm că acesta era unul esențial, căci asigura nu numai o comunicare eficientă în limba latină cu contemporanii lor occidentali deschiși spre cultura clasică, ci și înțelegerea multora dintre cunoștințe prin intermediul limbii latine care pătrundea, încet, dar sigur, și în Țările Române (în special în Ardeal și în Banat).

În fapt, în Evul Mediu, „începând cu veacul al XVI-lea, influența Occidentului (latin, neolatin, germanic) devine tot mai puternică (prioritar în Transilvania) – prin umanism și Reformă –, și, odată cu aceasta, se restrânge aria slavonismului cultural la Români. [Astfel] după mai multe secole de slavonism cultural și bisericesc, poporul român își sincronizează cultura cu specificul său neolatin, occidental” (Pop 2019: 41).

1.3. În această atmosferă prielnică învățăturilor și scrisului, apar, în Europa, o serie de dicționare de mici ori de mari dimensiuni, multe dintre acestea bilingve

¹ O abordare similară a unor aspecte prezente în două dintre dicționarele datând din veacul al XVII-lea realizează și Emanuela Timotin (2013).

(mai rar multilingve), menite să faciliteze înțelegerea și difuzarea cunoștințelor care circulau în Occident prin mijlocirea limbii latine. Așa se explică, de altfel, și apariția în mediul cărturăresc românesc de la noi a dicționarului corbean, dar și a altor lucrări de factură similară.

1.3.1. Asemenea scrieri au fost izvodite și la noi, oarecum simultan cu cele apusene. În perspectivă tipologică, este vorba despre dicționare bilingve (DVL, LCLV) sau trilingve (LM)², în ale căror coloane erau echivalate fie cuvinte latinești (cel mai adesea), fie cuvinte românești (mai rar). Importanța acestor *vorbare* în epocă era însemnată, căci contribuiau la apropierea culturii românești de cea occidentală, iar istoricii și filologii au sesizat dintru început acest aspect.

1.3.1.1. Astfel, primii consideră că „inițiativele lexicografice împlinesc diversitatea preocupărilor intelectuale din secolul al XVII-lea. În spiritul programului umanist și baroc, limbile vernaculare, în cazul de față limba română, intră prin acea «*ianua linguarum*», poartă a limbilor care este limba latină în accesibilitatea mediilor erudite și academice europene” (IT II 2008: 325–326) și remarcă faptul că, în secolul amintit, apar o seamă de dicționare „în care una din limbi era româna, iar cealaltă latina sau o limbă modernă: germana, italiana sau maghiara” (IR V 2012: 929).

Aceiași istorici observă și că, dintre toate acestea, se detașează, prin dimensiunea și specificul său, dicționarul lui Teodor Corbea care, în afara celor mai frecvente cuvinte, „redă o serie de toponimice vechi, cu corespondentul uzitat în vremea sa” (IR V 2012: 929).

1.3.1.2. Cu un vădit interes s-au aplecat asupra lexiconului corbean și filologii ori lingviștii care au constatat că au în fața lor cel mai amplu dicționar al limbii române din perioada medievalității și a premodernității românești, care adăpostește un număr însemnat de cuvinte care ne ajută să înțelegem mult mai bine evoluția și dimensiunea lexicului românesc vechi. Printre lingviștii și filologii care s-au arătat interesați de inventarul lexical conținut în dicționar, se numără Grigore Crețu (1905), Mircea Seche (1966), Mihai Alin Gherman (2000-2001, 2004a, 2004b, 2010, 2014, 2021), Gh. Chivu (2019), toți evidențiind specificul și particularitățile constitutive ale acestei lucrări lexicografice.

1.3.2. Analiza cea mai detaliată a *Dictiones...* o datorăm lui (Alin) Mihai Gherman, autorul ediției critice, care observa, la începutul acestui veac, că lexiconul lui Teodor Corbea este „o lucrare care depășește cu mult nivelul lexicografiei din cultura noastră veche, anticipând, nu numai ca bogăție a materialului lingvistic, ci și în concepție, lexicografia Școlii Ardelene” (2000–2001: 164).

Trei ani mai târziu, același filolog consideră că remarcabilul caracter „enciclopedic al dicționarului face din acest text una dintre cele mai importante

² Pentru mai multe detalii privitoare la primele noastre dicționare, a se vedea articolele scrise de către B. Kelemen (1962: 89–92) ori de către Levente Nagy (2000-2001: 251–262). La acestea, se adaugă studiul lui Alin-Mihai Gherman (2021: 1–2) și cel al lui Mircea Seche (1966), ca, de altfel, și contribuțiile lui Gh. Mihăilă (1973).

lucrări ale umanismului românesc, ecou întârziat al celui european” (Gherman 2004a: 96) și că avem a face cu „cea mai amplă lucrare lexicografică redactată în limba română până în secolul al XIX-lea” (Gherman 2004b: 54).

În monografia dedicată lui Corbea, A. M. Gherman alocă un spațiu important acestui dicționar (peste treizeci de pagini), „care, conform tradiției lexicografice renascentiste, este nu numai un instrument de echivalare lingvistică, ci și unul de raportare culturală. De aceea, are un foarte bogat bagaj de elemente enciclopedice” (Gherman 2010: 48).

Pentru editor, dicționarul rămâne o mărturie a deschiderii spre cultura occidentală, iar autorul se dovedește un spirit modern, un enciclopedist în bunul sens al cuvântului (Gherman 2014: 53). În fapt, dicționarul latin-român, elaborat de Corbea, ocupă un loc aparte în cultura veche, „el fiind cea mai importantă lucrare lexicografică realizată în limba română până în a doua jumătate al secolului al XIX-lea și conținând, alături de Biblia de la București (1688), cel mai amplu inventar al unui text vechi” (Gherman 2021: 2–3).

1.3.3. Urmărind evoluția terminologiei lingvistice românești, Gh. Chivu precizează că bogăția informațiilor de ordin lexical, „cuprinse în *Dictiones latine cum valachica interpretatione*, lexicon de tip enciclopedic având cel mai bogat inventar de cuvinte cunoscut din epoca veche a limbii noastre literare, [este] expresia unei marcate nevoi culturale, resimțite în spațiul românesc la cumpăna veacurilor al XVII-lea și al XVIII-lea” (2019: 89).

1.3.4. Dincolo de toate aceste aspecte de ordin istoric și filologic necesare pentru înțelegerea demersului cărturăresc corbean, trebuie avută în vedere și sursa primară a dicționarului, mai precis modelul lexicografic pe care l-a urmat Teodor Corbea. Se pare că aceasta este *Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenvus nvsqvm editvum; Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo præter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam* (DLU), apărut în 1604, la Nürenberg, avându-l drept autor pe episcopul reformat maghiar de Cluj Albert Szenci Molnár (Benkő 1984: 24), ediția consultată în acea vreme fiind cea din 1611 (Nagy 2000–2001: 252), chiar dacă „oscilațiile în privința ediției lexiconului *Dictionarium Latino-Hungaricum* pe care a folosit-o învățatul brașovean [par] inutile în condițiile unei mențiuni exprese făcute de traducător” (Chivu 2019: 88).

1.4. Spre această sursă primară, ne îndreaptă fără putință de tăgadă și notațiile intratextuale făcute de către Albert Szenci Molnár și lăsate voite (sau nu) în dicționar de către Teodor Corbea ca mărturie a modelului urmat: „**Argentina**³ et **Argentoratum**: tare oraș al Țărei Nemțești lângă apa Rhenus, în ținutul Alsației. Acolo ca acela înalt turn iaste și bisearică înfrâmșetată, cât în Europa altă bisearică sau turn aseamine acestora nu iaste. Iaste iarăș acolo o academie vestită, în care de demult mulți înțelepți s-au învățat, unde și eu, care această carte am scris (adecă *Albertus Molnaru*) trei ani și jumătate am lăcuit în vremea copilăriei” (DLVI

³ Albert Szenci Molnár se referă la orașul Strasbourg (azi în Franța).

2001: 53); **Altorsium, g.n.** orășal în ținutul domnilor norimbergheani, în care acest norimberghean svat cinsteș bogată academie au zidit în numărul anilor 1575, unde acest Lixicon l-au scris *Albertus Molnar* în numărul anilor 1603 (DLVI 2001: 33).

1.4.1. În maniera lui Albert Szenci Molnár, procedează și Teodor Corbea care strecoară în coloanele dicționarului câteva informații referitoare la implicarea sa în elaborarea dicționarului: „**Theodorus, g.m.** nume de bărbați de obște; **item:** numele acestui de pă urmă, care această carte de pă letenie și ungurie o au tălmăcit rumânește” (DLVI 2001: 513) ori „La tălmăcirea acestui lixicon, ostenitu-s-au din plata părintelui Mitrofan, episcopul de Buzău, Todor Corbea sâh iermonah Ioasaf din Brașov” (DLVI 2001: 557).

1.4.2. Chiar dacă modelul urmat este cert, se poate observa că Teodor Corbea a încercat să se detașeze de acesta, reorganizând informația lexicală sau dezvoltând-o. Asemenea particularități pot fi remarcate la o consultare comparativă a celor două dicționare, Corbea încercând să nuanțeze într-o manieră cât mai accesibilă semnificația cuvintelor latinești, fiind un foarte bun cunoscător nu numai al românei, ci și al latinei.

1.4.3. Cărturarul transilvănean recunoaște că e doar un tâlcuitor al lucrării lui Szenci Molnár, însă nu este vorba despre o simplă tălmăcire, ci se poate sesiza că aceasta este una creatoare, „căci el omite multe articole pe care, probabil, le consideră neimportante. Confruntarea listelor de cuvinte latine ale dicționarului lui Szenci și [ale celui] lui Corbea ne arată, însă, că el a avut o atitudine creatoare, [atât prin] eliminarea unor articole, cât și prin selectarea unor valori semantice care să fie echivalate în românește” (Gherman 2010: 66–67).

Asemenea adaosuri au fost făcute în vederea unei înțelegeri adecvate a unor cuvinte latinești mai puțin transparente în ceea ce privește semnificația și trădează „independența pe care și-a permis-o cărturarul brașovean față de textul sursă” (Chivu 2019: 89).

2. SUFIXUL -TAS DE LA LATINĂ SPRE LIMBILE ROMANICE / SPRE ROMÂNĂ

Reperete istorice, culturale și filologice oferite în preliminariile acestei investigații au avut un rol de familiarizare cu vechea scriere românească supusă analizei lexicale anunțate în titlu.

2.1. Prin urmare, ne propunem să intrăm în miezul studiului și să urmărim modalitățile de echivalare lexicală ori de calchiere la care Teodor Corbea face apel, spre a reda în limba română derivatele latinești -TAS (-ITAS, -ETAS), fie că este vorba despre substantive abstracte (cel mai adesea), fie că este vorba despre substantive concrete (rareori). Selectarea acestor derivate pentru cercetarea de față nu s-a făcut întâmplător, întrucât prezența lor este semnificativă în coloanele dicționarului anterior descris.

2.2. În latină, sufixul în chestiune se atașa, în general, unor baze derivative adjectivale (mai rar nominale – CIVIS > *civitas*), ducând la apariția unor derivate substantivale abstracte (calitative): *liber-tas* > *libertas* ‘libertate’, *pauper-tas* > *paupertas* ‘sărăcie’, *impius-tas* > *impietas* ‘impietate’.

2.3. Acestea erau destul de numeroase, iar clasiști consideră că, în ceea ce privește sufixul -TAS, ne aflăm în prezența „unui convertizor al unui adjectiv de calitate în substantiv”⁴ (Daude 2002: 250), însă, la origine, nemotivat sau neutru, căci „în latina arhaică, unde deja se opune lui -*tudo* și lui -*ia*, el avea cu siguranță o valoare proprie simțită ca atare de către locutorii nativi” (Daude 2002: 250).

2.4. La rândul său, citându-l pe Jean Daude (2002), Dana Dinu observă că, în asemenea situații, avem abstracte adjectivale și oferă câteva exemple: *bonitas* ‘bunătate’ (de la *bonus*), *dignitas* ‘demnitate’ (de la *dignus*), *veritas* ‘adevăr’ (de la *verus*) etc. (cf. Dinu 2008: 103).

2.5. Descriind derivatele latinești de la teme nominale, Elena Slave precizează că sufixul -TAS se atașa în latină unor baze derivative diferite, precum cele adjectivale (*amabilitas*, *curiositas*, *dignitas*, *nobilitas*, dintre care se detașează adjectivele în -*bilis* și -*osus*), însă mai rar unor teme substantivale (*auctoritas*, *civitas*, *hereditas*; la autorii târzii: *graecitas*, *romanitas*) sau verbale (*affluitas*, *circuitas*) și că „sufixul este foarte productiv mai ales în perioada târzie” (Slave 1965: 77).

2.6. În ciuda numărului important de substantive latinești abstracte constituite cu sufixul în discuție, limbilor romanice nu li s-a transmis decât un număr redus de asemenea derivate. De pildă, în franceză, avem *bonté* (< lat. BONITAS, -ATIS), *pureté* (v. fr. *purté* < lat. PURITAS, -ATIS), *santé* (< v. fr. *santet* < lat. SANITAS, -ATIS); în română, *sănătate*, *bunătate*, *creștinătate* (DELR, s.v. < lat. CHRISTIANITAS, -ATEM).

2.7. Așadar româna, precum alte limbi romanice, nu a moștenit un număr important de derivate în a căror structură poate fi reperat sufixul urmărit în aceste rânduri. În română, în majoritatea cazurilor, sufixul descendent -(t)ate (< lat. -TATEM, Ac, declinarea a III-a, sg., fem.) s-a atașat unor baze derivative latinești (*răutate*, *dreptate*), slave (*bogătate*) sau neogrecești (*ieftinătate*) (cf. FCLRV 2007: 182), însă acesta „rămâne productiv în secolele al XVI-lea și al XVII-lea; în secolul al XVIII-lea, productivitatea lui scade [...], dar derivatele atestate în secolele anterioare continuă să circule” (FCLRV 2007: 183).

2.8. Aplecându-se asupra prezenței sufixului -(t)ate și a funcționării sale în limba română și parcurgând bibliografia de specialitate, Magdalena Popescu-Marin a constatat că „lucrările care se ocupă de derivarea cu sufixe în limba contemporană consemnează sufixul vechi -*ătate*, subliniind îndeosebi faptul că procedeul creării de substantive cu acest sufix a fost întărit prin împrumuturile extrem de numeroase de cuvinte cu sufixul nou -*itate* (de origine latină savantă, franceză, italiană, germană)” (Popescu-Marin 1972: 55).

⁴ Traducerea citatelor din limba franceză ne aparține.

2.9. În română, forma sufixală prototipică rămâne *-(t)ate*, în a cărei structură poate fi reperată consoana *-t-*, ce este precedată în majoritatea situațiilor de una dintre vocalele *-ă-*, *-e-*, *-i-*, *-u-* (*-ăitate*, *-etate*, *-itate*, *-utate*), în timp însă clasa variantelor afixale lărgindu-se (*-abilitate*, *-ibilitate*, *-alitate*, *-elitate*, *-eitate*, *-icitate*, *-ietate*, *-vitate*, *-(u)ozitate*). De asemenea, se remarcă marea productivitate a acestuia din urmă pentru româna literară actuală” (Popescu-Marin 1972: 55).

3. SUFIXUL LATINESC *-TAS* PRE FIREA LIMBII ROMÂNE

Pentru o mai mare obiectivitate a studiului, am alcătuit un microcorpus, în care am inclus toate derivatele latinești în *-TAS* (*-ITAS*, *-ETAS*), prezente în DLVI, și pe care, apoi, le-am descris *infra* în detaliu.

3.1. Dat fiind numărul însemnat de derivate latinești în *-TAS*, identificate în filele dicționarului, ne-am fi așteptat ca Teodor Corbea să facă o echivalare sufixală prin intermediul sufixului *-tate*, însă situațiile de acest fel sunt rare (peste 10 ocurențe dintr-un număr de peste 300 de derivate latinești). De altfel, în epocă, vechile forme erau încă în uz, iar cele noi sunt sporadice (FCLRV 2007: 183).

În ceea ce privește acest aspect, avem două tipuri: echivalarea doar prin sufix (*æquabilitas*, g.f. *dereptate*; *pravitas*, g.f. *răutate*, *strâmbătate*; *probitas*, g.f. *bunătate*; *salubritas*, g.f. *sănătate*) și cazurile rare în care, pe lângă afix, este păstrată și baza derivativă latinească (*sanitas*, g.f. *sănătate*; *bonitas*, g.f. *bunătate*).

3.2. În schimb, sunt mult mai numeroase glosările multiple de tip mixt, în care e prezent atât un derivat în *-tate*, cât și alte cuvinte nederivate sau derivate ori construcții cu GN (*gravitas*, g.f. *greuciune*, *greutate*; iarăș: *omenie*; *novitas*, g.f. *noutate*, *înnoire*; *optimitas*, g.f. *bunătate*, *hasnă*; *peregrinitas*, g.f. *streinătate*, *rărimie*; *perversitas*, g.f. *răutate*, *îndărătnicie*; *scrupulositas*, g.f. *lucru cu gând mare*, *greutate*; *sinisteritas*, g.f. *răutate*, *descoasere*, *descusătură*; *veritas*, g.f. *dereptate*, *adeverință*; *vitiositas*, g.f. *greșire*, *vină*, *răutate*).

3.3. Într-un singur caz, am identificat un xenism derivat cu *-TAS* (*proprietas*) păstrat ca atare și întrebuințat spre a explica accepțiunea unor termeni (*idioma*, g.n. a limbii *proprietas*; *ironia*, g.f. *îngânare*, când cu faptele noastre sau cu ființa zăcerei afară și cu purtarea glasului vestim; cum într-alt chip înțeleagem decât alsaoarea (adecă *proprietas*) graiului). La rândul său, acest abstract latinesc este tâlcuit în dicționar (*proprietas*, g.f. *alsuială*⁵ însăș).

3.4. Suffixul latinesc în discuție a fost echivalat și prin alte afixe, dintre care se detașează cele reperabile în structura unor infinitive lungi. Este vorba despre sufixele *-are/-iare*, *-ere/-eare*, *-ire/-âre* (*cæcitas*, g.f. *orbire*; *clauditas*, g.f. *șchiopare*; *confirmitas*, g.f. *întărire*; *cruciabilitas*, g.f. *chinuire*, *căznire*; *crudelitas*, g.f. *nemilostivire*; *cruditas*, g.f. *cruzâre*; *cupiditas*, g.f. *pohtire*;

⁵ Probabil *alsăuială*, derivat de la *alsău* ‘însușire’.

curvitas, g.f. strâmbare; **debilitas**, g.f. slăbire; **declivitas**, g.f. plecare, prăpăstire; **diversitas**, g.f. usebire; **divinitas**, g.f. dumnezăire; **faustitas**, g.f. norocire, fericire; **habilitas**, g.f. întocmire, așezare; **humiditas**, g.f. humezire, jilăvire; **humilitas**, g.f. smerire; **jeiunitas**, g.f. postire; **ignavitas**, g.f. lenevire; **nuditas**, g.f. despoiere; **proclivitas**, g.f. plecare; **prodigalitas**, g.f. răsăpire; **prodigitas**, g.f. răsăpire).

3.5. În unele situații, Corbea tălmăcește sufixul latinesc prin alte sufixe cu o semnificație apropiată, prezente în limba română în structura unor substantive abstracte. Este vorba despre sufixe precum **-(ăr)ie** (**puerilitas**, g.f. copilărie; **anillitas**, g.f. băbie, băbărie; **antiquitas**, g.f. dedemultărie, învechiciune); **-(i)ală** (**securitas**, g.f. linire, îndrăzneală; **calvitas**, g.f. pleșuvire, pleșuvală); **-(i/u)ciune** (**foeditas**, g.f. spurcăciune, pângăriciune; **foetiditas**, g.f. împutuciune; **mortalitas**, g.f. muriciune; **nuditas**, g.f. despoiere, goliciune, dezbrăcăciune); **-ință** (**poximitas**, g.f. apropiință, rudenie; **veritas**, g.f. dreptate, adevărință; **amabilitas**, g.f. iubință, iubire); **-ime** (**facilitas**, g.f. lesnime; **obesitas**, g.f. grăsime, groșime; **parietas**, g.f. părchime, păreachie; **pernicitas**, g.f. agerime, istețime, sânguire); **-șug/-șag** (**familiaritas**, g.f. prieteșug; **nobilitas**, g.f. nemișug, boierie de neam mare; **popularitas**, g.f. prieteșug; **furacitas**, g.f. furțișag, hoțăie); **-eață/-ețe** (**serenitas**, g.f. frâmsețe curată, luminată, seninare, luminare curată; **conjunctae** îngăduință nepărăsătă, blândețe nepărăsătă; **serenitas**, g.f. frâmsețe curată, luminată, seninare, luminare curată; **grandævitas**, g.f. bătrânețe, cărunteție) altele decât **-(t)ate**.

3.6. Situația concurențială a unor sufixe latinești poate fi observată și în coloanele dicționarului analizat. Astfel, sunt grupate alături de sufixul **-TAS** sufixe precum **-TUDO** (**concinnitas**, g.f. împodobire, chipuire – **concinnitudo**, g.f. idem; cf. *infra*), **-IA** (**perspicacia**, g.f. minte ascuțată, cuget, chitare – **perspicacitas**, g.f. idem; **efficacia**, g.f. puteare spre făcut, putânță – **efficacitas**, g.f. idem; **pulchritas**, **antiquum est** frâmsețe – **pulchritudo**, g.f. frâmsețe, împodobire, podoabă), **-IES** (**satias**, g.f. îndestulare, săturare, sațau, urâre, destulime – **saties**, **-ei**, g.f. idem **quod satias** – **satietas**, g.f. idem) și, mai rar, **-IUM** (**sodalitas**, g.f. soțime, soție – **sodalitium**, g.n. idem), **-MONIA** (**castimonia**, g.f. feciurie), care sunt tâlcuite fie prin aceleași cuvinte echivalente românești, fie prin altele sinonime, ceea ce sugerează că, în unele cazuri, Teodor Corbea a considerat că este necesar să-și nuanțeze tălmăcirile.

3.7. Sunt rare cazurile în care autorul înregistrează trei derivate latinești cu aceeași semnificație, dar cu sufixe diferite (unele rezultate prin compunere) (**tarditas**, g.f. întârziare, încetare, închitinime – **tardities**, g.f. idem – **tarditudo**, **-nis**, g.f. idem; **vastitas**, g.f. pustiire, mărire, buiecie – **vastities**, g.f. idem – **vastitudo**, g.f. idem; **satias**, g.f. îndestulare, săturare, sațau, urâre, destulime – **saties**, **-ei**, g.f. idem **quod satias** – **satietas**, g.f. idem).

3.8. Se poate observa, de asemenea, că numărul de echivalări ale cuvintelor latinești prin cuvinte românești nederivate este scăzut, fapt care se explică prin efortul de a se apropia cât mai mult de anumite tipuri derivate prezente în latină

(*egestas*, g.f. *lipsă*, meserie; *operositas*, g.f. *muncă* grea; *voluntas*, g.f. *voie*, voință; *utilitas*, g.f. *folos*, *hasnă*, folosânță).

3.9. Uneori, învățatul ardelean se limitează la marcarea prin **idem** (mai rar **vel**) a semnificației din limba română, atunci când urmează glosarea unui sinonim latinesc (*castitas et castitudo*, g.f. **idem**; *celsitas*, g.f. *mărire*, *înălțâme* – *celsitudo*, g.f. **idem**; *differentia*, g.f. *usebire*, când nu iaste un lucru cu alt aseamne – *differitas*, g.f. **idem**; *efficatia*, g.f. *puteare* spre făcut, putânță – *efficacitas*, g.f. **idem**; *gracilitas*, g.f. *suptârâme*, îngustăciune – *gracilitudo*, g.f. **idem**; *decrepitas vel decrepitude* bătrânărie, băbărie; *orbitas*, g.f. *sărăcie*, văduire, jăfuire de bunătați, ființă fără de fii – *orbitudo*, g.f. **idem**; cf. *supra*).

3.10. Tâlcuirile sunt în unele cazuri constituite dintr-un centru de grup nominal urmat de un adjunct substantival sau adjectival în cadrul unor grupuri nominale (GALR I 2008: 166) și de grupuri prepoziționale (GALR II 2008: 124): *brochitas*, g.f. *tocirea dinților*; *dexteritas*, g.f. *așezarea minții*, *bună întocmire*; *diuturnitas*, g.f. *vreame lungă*, *ființa lungă a vremii*; *docilitas*, g.f. *învățare pă lesne*; *emacitas*, g.f. *pohtă spre cumpărare*; *charitas,-atis*, g.f. *dragoste curată*; *consaguinitas*, g.f. *rudenie de pă sânge*; *edacitas*, g.f. *mâncare mare, multă*; *formositas*, g.f. *frâmseate, roadă sau vârstă a trupului împodobită, înfrâmșetată*; *frugalitas*, g.f. *înfrânare cu măsură, măsurare, trăire cu măsură*; *fugacitas*, g.f. *nestare, treacere fără vreame, de pripă*.

3.11. Spre deosebire de alte cuvinte tâlmăcite de Corbea, glosările prin propoziții relative (cu sau fără antecedent) cu funcție de modificador, în strânsă dependență de un centru de grup nominal (GALR II 2008: 640), sunt reduse cantitativ, iar rolul acestora esențial este de a-l ajuta pe cel care consultă dicționarul să înțeleagă cât mai bine semnificația unor cuvinte (*capacitas*, g.f. *încăpeare*, *prisosări*, *loc încăpăcios unde pot încăpea*; *devexitas*, g.f. *prăpastie în jos plecată (unde cu anevoie să poate umbla)*; *differentia*, g.f. *usebire*, când nu iaste un lucru cu alt aseamne; *probabilitas*, g.f. *credințare, care să poate creade, lucru care să poate bine vădi*; *stabilitas*, g.f. *stare, care poate sta, întăriciune*; *vivacitas*, g.f. *viiată lungă, trai care să poate trăi*).

3.12. Interesante rămân, în economia dicționarului, perechile (*asperitas*, g.f. *știucățare*, *vârtoșire*; *aviditas*, g.f. *poftire*, *poftă*; *austeritas*, g.f. *iuțime*, *înăcrime*) și seriile sinonimice derivate (*auctoritas*, g.f. *boierie*, *vrednicie*, *cinste*; *concavitas*, g.f. *deșertare*, *găunoșire*, *scobire*; *dicacitas*, g.f. *brehăire*, *glumire*, *batjocurire*; *exilitas*, g.f. *suptârâme*, *micșurare*, *mititecărie*), care sunt numeroase. Prezența acestora se explică prin nevoia de a tâlmăci cât mai bine semnificația substantivelor latinești în -TAS și ilustrează posibilitățile sistemului și dinamica lexicală a limbii române.

3.13. În privința semantismului echivalărilor românești, Teodor Corbea respectă întru totul semnificația cuvintelor latinești, fie acestea abstracte (*ariditas*, g.f. *uscăciune*; *asperitas*, g.f. *știucățare*, *vârtoșire*; *assiduitas*, g.f. *neîncetare*; *atritas*, g.m. *înnegrire*; *blăesitas*, g.f. *făicăvire*; *bonitas*, g.f. *bunătațe*; *brevitas*,

g.f. scurtăciune) ori concrete, ultimele fiind reduse cantitativ (**civitas, g.f.** oraș, boierie orășenească; **pexitas, g.f.** țeasere tărcată în chipul sâtei, în furma pieptănatului; **profunditas, g.f.** adâncul, adâncare; **scriblitas, g.f.** plăcintă, lipie cu împletituri; **summitas, g.f.** vârf, înălțime, munte).

4. CONCLUZII ȘI PERSPECTIVE

Analiza atentă a echivalărilor ori a calcurilor corbiene ale substantivelor abstracte în -TAS a permis identificarea unor particularități întâlnite atât în cazul glosărilor altor nume abstracte, cât și în situațiile în care a echivalat și alte cuvinte latinești.

4.1. În primul rând, am constatat faptul că învățatul ardelean era un foarte bun cunoscător atât al latinei, cât și al limbii române și al graiurilor sale, apelul la bogăția sinonimică fiind o constantă a scrierilor sale. Diversitatea lexicală întâlnită la Corbea se explică și prin faptul că, cel mai adesea, oamenii de cultură din afara regiunii de origine au participat la un transfer „lexical interdialectal la nivelul limbii literare” (ILRV 1997: 378).

4.2. În ceea ce privește soluțiile tălmăcitoare, acestea sunt aproape de fiecare dată bine alese, chiar dacă, uneori, autorul forțează limitele limbii române (mai ales când calchiază), creând noi cuvinte, în funcție de posibilitățile sistemului.

4.3. Asemenea analize punctuale, de detaliu, ca cea de față, permit fără îndoială o mai bună circumscriere a particularităților limbii vechi, facilitând o relaționare mult mai adecvată cu fapte de limbă similare prezente în alte scrieri din epocă sau din secolele următoare, ceea ce ne ajută să înțelegem, în manieră adecvată, dispariția sau apariția unor alte formațiuni lexicale de-a lungul timpului.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE. SIGLE

a) *corpus*:

DLVI = Teodor Corbea, *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*. Ediție de Alin-Mihai Gherman, vol. I. *Studiu introductiv, note și text*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.

b) *tratate, studii și articole*:

Benkő 1984 = Samu Benkő, *Permanență și devenire. Studii de istoria culturii*, în românește de T.Z. Paskuy, București, Editura Kriterion, 1984.

- Chircu 2019a = Adrian Chircu, „Echivalarea derivatelor latinești în *-mentum* în limba româna veche. Observații asupra *Dictiones latine cum valachica interpretatione*”, în *Studii și cercetări de onomastică și lexicologie*, XII, nr. 1–2, 2019, p. 165–176.
- Chircu 2019b = Adrian Chircu, „Echivalare și variație afixală în limba română veche. Corespondențele românești ale sufixului latinesc *-tio, -tionis*, în *Dictiones latine cum valachica interpretatione*”, în LR, LXVIII, nr. 2, 2019, p. 185–199.
- Chircu 2021a = Adrian Chircu, „Substantivele latinești în *-tūra* și echivalarea lor în limba română veche. Observații asupra *Dictiones latine cum valachica interpretatione*”, în *Dacoromania*, XXVI, nr. 2, 2021, p. 135–147.
- Chircu 2021b = Adrian Chircu, „Observații asupra echivalării substantivelor abstracte latinești în *-ntia, -tia* și *-itia* în limba română veche (*Dictiones latine cum valachica interpretatione*)”, în *Philologica Banatica*, 1–2, 2021 (în curs de publicare).
- Chivu 2019 = Gh. Chivu, „Terminologie lingvistică într-un lexicon de la sfârșitul veacului al XVII-lea”, în idem, *Limbă și cultură. Studii de istorie a limbii române literare*, București, Editura Academiei Române, 2019, p. 88–93.
- Crețu 1905 = Gr. Crețu, *Cel mai vechiu dicționar latino-românesc de Teodor Corbea (Manuscript de pe la 1700)* (extras), București, Tipografia „Voința Națională”, 1905.
- Daude 2002 = Jean Daude, „Les substantifs abstraits de qualité”, în Chantal Kircher-Durand (coord.), *Grammaire fondamentale du latin*, tome IX. *Création lexicale: la formation des noms par dérivation suffixale*, Éditions Peeters, Louvain – Paris – Dudley, 2002, p. 225–305.
- Dimitrescu 1995 = Florica Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc. Ieri și azi*, Cluj-Napoca–București, Editurile Clusium & Logos, 1995.
- Dinu 2008 = Dana Dinu, *Lexicologia limbii latine*, Craiova, Editura Universitaria, 2008.
- FCLRV = Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române, 2007.
- GALR = Valeria Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, vol. I. *Cuvântul*, vol. II. *Enunțul*. Tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române, 2008.
- Gherman 2000–2001 = Mihai Gherman, „Lexicografie și gramatică în dicționarul lui Teodor Corbea”, în *Dacoromania*, V–VI, 2000–2001, p. 161–164.
- Gherman 2004a = Mihai Alin Gherman, *Aspecte umaniste în cultura românească veche*, București, Editura Enciclopedică, 2004.
- Gherman 2004b = Alin-Mihai Gherman, *Literatura română din Transilvania între preiluminism și preromantism*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2004.
- Gherman 2010 = A.-M. Gherman, *Un umanist român: Teodor Corbea*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință, 2010.
- Gherman 2014 = Mihai Alin Gherman, „Repères culturels et linguistiques en marge du dictionnaire latin-roumain de Teodor Corbea”, *Dacoromania*, XIX, 2014, nr. 1, p. 48–59.
- Gherman 2021 = Alin Mihai Gherman, „Lexicografia și istoria culturii (Cazul Dicționarului român-latin [sic!] al lui Teodor Corbea)”, *Diacronia*, 14, 2021, p. 1–9.
- Kelemen 1962 = B[é]la. Kelemen, „Cu privire la începuturile lexicografiei românești”, CL, VII, nr. 1, 1962, p. 89–92.
- ILRLV = Ion Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, București, Editura Academiei Române, 1997.

- IR = Virgil Cândea, Constantin Rezachevici, Nicolae Edroiu (coord.), *Istoria românilor*, vol. V. *O epocă de înnoiri în spirit european (1601–1711/1716)*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică, 2012.
- IT = Ioan-Aurel Pop et alii (ed.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II. *De la 1541 până la 1711*, Cluj-Napoca, Academia Română & Centrul de Studii Transilvane, 2008.
- Mihăilă 1973 = Gh. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973.
- Nagy 2000–2001 = Levente Nagy, „Confluente lexicografice româno-maghiare din secolul al XVII-lea (*Lexicon Marsilianum* și contele Miklós Bethlen)”, *Dacoromania*, V-VI, 2000–2001, p. 251–262.
- Pop 2019 = Ioan-Aurel Pop, *De la romani la români. Pledoarie pentru latinitate*, București, Editura Litera, 2019.
- Popescu-Marin 1972 = Magdalena Popescu-Marin, „Contribuții la studiul derivării cu sufixele din seria *-(t)ate*”, în Mioara Avram (coord.), *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, București, Editura Academiei Române, 1972, p. 55–68.
- Seche 1966 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I. *De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică, 1966.
- Slave 1965 = Elena Slave, „Derivarea cu sufixe”, în Al. Rosetti (coord.), *Istoria limbii române*, vol. I. *Limba latină*, București, Editura Academiei Române, 1965, p. 73–97.
- Timotin 2013 = Emanuela Timotin, „Le roumain en deux miroirs: Les mots roumains dans deux dictionnaires bilingues du XVIIe siècle”, în Emili Casanova, Cesáreo Calvo (eds), *Actas del XXVI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románica – Valencia 2010*, volumen VII. *Sección 11: Filología y lingüística de los textos y de los diccionarios de las lenguas románicas. Variaciones diastemáticas en época antigua; Sección 16: Historia de la lingüística y de la filología románicas*, Berlin – Boston, Walter de Gruyter GmbH, 2013, p. 4351–4359.

c) dicționare:

- DELR = Ion Giurgea, Cristian Moroianu (coord.), *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR)*, vol. II (*Litera C*), partea a 2-a (*Clac-Cyborg*), București, Editura Academiei Române, 2018.
- DLU = Albert Szenci Molnár, *Dictionarvm latinovngaricvm opus novum et hactenus nvsqvm editvm; Item vice versa: dictionarivm vngaricolatinvm, in quo præter dictionvm vngaricvm interpretationem latinam*, Noribergae, Procurante Elia Hvterro Germano (ediție anastatică ulterioară, Budapest, Akadémiai Kiadó), 1990 [1604].
- DVL = *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*, studiu introductiv. Ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.
- LCLV = Grigore Maior, *Institutiones Linguae Valachicae – Lexicon Compendiarium Latino-Valachicum*. Ediție de Alin-Mihai Gherman, vol. I-II, Alba Iulia, Universitatea „1 Decembrie 1918”, 2001.
- LM = *Il „Lexicon Marsilianum”, dizionario latino-romeno-ungherese del sec. XVII*. Ediție de Carlo Tagliavini, București, Editura Cultura Națională, 1930.

**DE DIVERSITATE SUFFIXORUM. OBSERVATIONS ON OLD ROMANIAN EQUIVALENTS
OF LATIN ABSTRACT NOUNS FORMED BY ADDING THE SUFFIX -TAS (-ITAS, -ETAS),
IN DICTIONES LATINÆ CUM VALACHICA INTERPRETATION**

Abstract

This study intends to reveal how Teodor Corbea, a scholar who lived in Transylvania at the end of the 17th century and the beginning of the 18th century, gave Romanian equivalents of Latin abstract nouns formed by adding the suffix **-tas (-itas, -etas)**, in his dictionary, entitled ***Dictiones latinæ cum valahica interpretation***.

Apart from its encyclopaedic information, and besides its importance for ancient culture and Romanian medieval lexicography, the dictionary helps us to understand the ways used by Teodor Corbea for providing Romanian equivalents of Latin abstract nouns formed by adding the suffix mentioned above.

The analysis is mainly lexical, but the author does not exclude other interpretative approaches (e.g., grammatical). To support his investigative approach, the author initially made an inventory of these derived nouns and their Romanian equivalents. Subsequently, the author analysed the Romanian equivalents in order to reveal certain structural or lexical-semantic peculiarities and also to illustrate the synonymic richness of the Romanian language.